

Dejan Vukićević

OSOBENOSTI GOGOLJEVE PRIPOVETKE

„Ja i danas osećam da nezemaljska volja usmerava moj put. On je, po svoj prilici, za mene neizbežan.“
(Pismo M. P. Pogodinu, 15. maj 1836)

„Gledajte razumno na svaku stvar i ne zaboravite da ona može imati dve sasvim suprotne strane, od kojih vam jedna još nije otkrivena“. (O pozorištu)

Na razmeđu književno-istorijskih epoha koje će se kasnije nazvati romantizmom i realizmom, u vreme načinjanja onog što će se kasnije zvati klasičnom ruskom književnošću pojavio se pisac koga su odmah prozvali genijem a koga će kasnije krstiti i rodonačelnikom ruske književnosti, ruskog realizma i ruskog romana, pisac na koga je malo njih uplivalo a pod čijim su uticajem mnogi stvarali, Nikolaj Vasiljevič Gogolj. Autor, autentičan u svakom i ambivalentan u mnogom pogledu (od karakternih osobina, preko biografskih detalja, do menjanja književnih stilova), primećen je već posle „prvog bačenog mačeta“ objavljenog pod pseudonimom V. Alov, *Hansa Kihelgartena*, 1831. kada izlazi prvi, a sledeće godine i drugi deo *Večeri na salašu kraj Dikanjke*. Zbirke *Mirgorod* i *Arabeske*² pojavljuju se 1835. i Gogolj već tada, a posle *Revizora* i *Mrtvih duša* definitivno ulazi na, ili bolje rečeno, otvara velika vrata ruske književnosti, oduševljavajući poznanike-pisce, Puškina pre svega, kao i ondašnjeg kritičarskog autoriteta Bjelinskog. Bjelinski će tumačiti Gogoljevo delo, a pre svega *Mrtve duše*, oglasiti novu „naturalnu školu“ ruske književnosti a Gogolja ocem te škole.

Fantastično – realno

U prvoj zbirci, *Večeri na salašu kraj Dikanjke*, ono što se odmah uoči je korišćenje folklor³. Mihail Bahtin u tekstu *Rable i Gogolj* zanimljivo i jezgrovito zapaža kako „tema-

² D. Fanger u knjizi *Dostoevsky and Romantic Realism. A Study of Dostevsky in relation to Balzac, Dickens and Gogol*, Cambridge, 1965, navodi F. Bulgarina (*Severnaja pčela*, br. 73, 1835): „Arabeske su rođene na Istoku, pa stoga predstave životinja ili ljudi u njih ne ulaze: Koran to zabranjuje. S obzirom na to, naslov knjige je uspešno izabran: u njoj, u većini delova, nailazimo na figure bez lica.“ *Reč*, br. 10, 1995, str. 100.

³ Zoran Božović u napomenama za *Večeri...* navodi motive iz folklornog majdana koje je koristio Gogolj: „Predanje o đavolu koji, isteran iz pakla, pronalazi blago (*Soročinski sajam*) potiče iz narodnih legendi i priča. Motiv o paprati koja uoči Ivanjdana cveta plamenim cvetom (*Veče uoči Ivanjdana*) prisutan je i u narodnim predanjima. U *Izgnubljenom pismu* iskorišćen je folklorni motiv o muzikantu i đavolu, a u *Strašnoj osveti* narodna legenda o 'velikom grešniku'. Za mnoge Gogoljeve ličnosti mogu se pronaći prototipovi u ukrajinskom folkloru. Mnogi epigrafi preuzeti su iz ukrajinskih narodnih pesama.“ *Večeri...*, str. 255.

tika samog praznika i slobodno-vesela praznična atmosfera određuju siže, likove i ton ovih pripovedaka“, te da „praznik i s njim povezane praznoverice, njegova posebna atmosfera opuštenosti i veselja, izvode život iz njegove uobičajene kolotečine i nemoguće čine mogućim“⁴. Gogolj će u mnogim pismima tražiti da mu se šalju narodna predanja, običaji, skaske, legende, koje je transponovao u pripovetke. Glavni junak ove zbirke svakako je đavo a glavna okosnica čudo. „Čuda li neviđenog – Večeri na salašu kraj Dikanjke“, tako započinje zbirka u kojoj nas Gogolj zaista začudi, zadivi, zasmijeje i pomalo zaplaši onim strahom od pakla koji je po mišljenju mnogih⁵ osećao vrlo intenzivno. Od nečistih sila katkad ćemo se uplašiti kao u *Noći uoči Ivanj-dana* ili *Strašnoj osveti*, katkad i zasmijati kao u *Badnjoj noći*, *Izgubljenom pismu* ili *Začaranom mestu*, a ponekad biti zbunjeni mešavinom humora i straha kao u *Soročinskom sajmu*. Najčešće su sve te veštice, đavolci, vile, rusalke bezazleni i toliko srođeni sa seljacima da se ponekad učini kako su njihove komšije. Ovakvim prikazom fantastične slike sela Gogolj nalazi i spretno koristi prostor za komično. Gukovski će za Gogoljevog đavola reći da je „zabavan, jadan“ i „sasvim domaći“.⁶

Tako se đavo u *Majskoj noći* nalazi u džaku s nekoliko seljaka, u *Izgubljenom pismu* deda pretpostavlja da je đavo zajedno sa Zaporošcem odneo i konja da ne bi pešačio do pakla, u *Začaranom mestu* deda misli da đavo kija jer ne voli burmut itd. Nana Bogdanović o tom svetu kaže: „Fantastični svet Dikanjke je svet naivne duše primitivnog čoveka. Njegov doživljaj irealnog, nerazlučen od realno doživljenoga, nije ni širok ni raznovrstan. Đavo i veštica određuju granice u kojima se njegova fantazija kreće. Međutim, iako bi se očekivalo da zbivanja u kojima demonske sile igraju glavnu ulogu nose pečat mračne misterije, bitna odlika fantastičnosti ovih Gogoljevih pripovedaka je najčešće šeretska igra čoveka i natprirodnih sila“, i dalje: „Reklo bi se da je to vesela igra letnjih noći, u kojoj đavoli i veštice samo po imenu i ruhu pripadaju drugome svetu. Irealnost zbivanja i fantastika zapleta, kontakt sa svetom pakla oslobođeni su more i mraka, i zaista zabavno deluju. Strah je tu šeretski, a čovek lukaviji od Lukavoga.“⁷ Dakle, Gogoljev svet Dikanjke je svet maštarija seljaka koji sede kraj ognjišta i ismevaju i plaše nečiste sile i sebe same pretočenih u živo književno tkivo, svet snovnog, košmarnog, halucinantnog, ili kako bi Nana Bogdanović rekla, „fantastični doživljaj irealnog“.⁸

Maja Bošković, uz tvrđenje da je suprotstavljanje demonskih sila hrišćanskoj religiji karakteristično romantičarskoj literaturi, pravi paralelu s nemačkim fantastičnim piscima – Hofmanom i Tikom – koji su izvršili jak uticaj na rusku književnost.⁹ Kod prvog čarobnjak od unučetovog srca spravlja lekove, kod drugog se dečjom krvlju zadobija ljubav mladića, a kod Gogolja, isto tako, dečjom krvlju ljubav devojke (*Soročinski sajam*). I Kon-

⁴ M. Bahtin, *Rable i Gogolj*, Treći program, br. 96–99, 1992, str. 222.

⁵ Nabokov, Bjelinski, Mereškovski, Geseman, Ž. de Proajar, R. Šovari...

⁶ Г. А. Гукковский, Реализм Гоголя, Moskva, Leningrad, 1959, str. 36.

⁷ Nana Bogdanović, *Predgovor* u: Nikolaj Vasiljevič Gogolj, Izabrane pripovetke, Beograd, 1964, str. 18 i 20.

⁸ *Isto*, str. 17.

⁹ Maja Bošković, *Realizam i romantizam u Gogoljevoj koncepciji folklora*, Republika, br. 7–9, 1951, str. 662.

stantin Močuljski upućuje na dve tradicije – nemačku romantičarsku demonologiju, tj. Tika i Hofmana, i ukrajinsku narodnu bajku, tj. borbu boga i đavola.¹⁰

Uvođenjem usmenog kazivača (Pčelar Riđi Panjko i Foma Grigorijevič) s autentičnim seoskim govorom, skazom se ostvaruje prisnost između kazivača i slušaoca. Pored skaza, postupkom trostepenog pripovedača (korišćenog i kod Puškina), uz kompoziciono izdvajanje *Predgovora*, stvara se iluzija autentičnog i realnog, što predstavlja tipičnu crtu realizma.¹¹

Demonologija

Gogoljeva opsednutost paklom, đavolom i nečistim silama jasno je uočljiva i o njoj su pisali Vladimir Nabokov, Dmitrij Mereškovski, Visarion Bjelinski, Roman Šovari, Žaklin de Proajar, Golešnjikov-Kutuzov, Konstantin Močuljski i drugi. „– Zna li vi da sam ja dušu davno prodao đavolu? – E, čudna mi čuda! Ko u svom veku nije imao posla s nečastivim? Baš se tad treba veseliti, što se kaže, namrtvo.“¹² Dijalog iz *Izgubljenog pisma* može se smatrati poetičkom maksimom, a ako imamo u vidu način kako je okončan Gogoljev život i odemo korak dalje – maksimom života.

Đavo je u Gogoljevim ranim pripovetkama junak, aktivni i ravnopravni učesnik i pokretač radnje: krade mesec pa se pijanci ne snalaze u mraku, skriva se od ljubavnika-konkurenta u džak, kocka se u paklu sa glavnim junakom, poigrava se sa blagom i starcem, vodi u propast nesrećno zaljubljenog mladića i uzornu ženu uzornog kozaka. I u svim ostalim delima Gogolj neće propustiti priliku da oslovi đavola u psovkama, uzrečicama, poštapalicama: „Uh, đavolji sotono [sic!], trulom se dinjom zadavio, dabogda!“, „Đavo bi znao šta je!“, „Gle ti sina đavoljeg!“, „Đavo da te nosi“, „Usnila sam ga tako gadna“ (đavola – prim. autora), „Nije ju mogao razumeti sam đavo“, „Žena je zaljubljena u đavola!“, „Đavo će znati kako da to uradim!“, „Samo đavo bi to mogao razumeti!“, „Vrag me odneo zajedno sa tobom“ itd., tako da mirne duše možemo kazati Gogolju kao što govori Ivan Ivanovič u pripoveci *Kako su se zavadili Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič*: „Eto, ne može on da ne spomene đavola“.

Neće, zato, iznenaditi naziv nezgrapne krilate bube iz pripovetke *Rim* „što leti uspravno kao čovek“, kao ni ime konja Tarasa Buljbe – Đavo. Čak i u jednoj od kasnijih pripovedaka, *Nevskom prospektu*, đavo je taj koji „lično pali fenjere samo zato da bi sve prikazao u lažnoj boji“.¹³ A major Kovaljov za nestanak nosa optužuje – koga drugog – nego samog đavola.

¹⁰ Ipak, N. Bogdanović, M. Bošković i R. Šovari na kraju će konstatovati dominantnost Gogolja realiste nad Gogoljem fantastom.

¹¹ Čini se da vršenjem zamene pripovedaka *Ivan Fjodorovič Šponjka i njegova tetka iz Večeri... i Vija iz Mirgoroda*, ne bismo narušili tematski sadržaj ovih zbirki, naprotiv, poboljšali bismo ga. I. F. Šponjka... najavljuje zbirku *Mirgorod* svojim realizmom, odsustvom folklor, fantastike, usmenog kazivanja (osim grotesknog sna na kraju koji podseća na kasnijeg Gogolja), a *Viju* kao da je mesto u *Večerima...* sa svojim folklorom, stravom, „jezovitom poetičnošću“.

¹² N. V. Gogolj, *Večeri u seocetu kraj Dikanjke*, str. 132.

¹³ N. V. Gogolj, *Šinjel i druge pripovetke*, str. 38.

Nabokov, bez podrobnijeg objašnjavanja, kaže da je Gogolju strah od pakla usadila njegova majka – Marija Gogolj, dok za Čičikova kaže da je „plaćeni zastupnik Đavlov, trgovački putnik iz Hada“¹⁴. Kao da predviđa svoju budućnost, u jednom pismu Gogolj piše: „Divi se, sine moj, užasnoj moći đavola. On traži da u sve pronikne: u naša dela, u naše misli, pa čak i u samo nadahnuće umetnika. Bezbrojne će biti žrtve tog paklenog duha koji živi nevidljivo, bez lika, na zemlji“, a u pismu Aksakovu od 16. maja 1844: „No ne gubite iz vida da je on (đavo – prim. autora) piskaralo i da se sav sastoji od naduvenosti... No čim podeš na njega on će podviti rep. Mi sami od njega stvaramo veličinu. A u samoj stvari on je đavo će ga znati šta.“¹⁵

Poslednjih godina, a posebno poslednjih dana kada je imao stravične vizije, Gogolj je vodio borbu s nevidljivim silama. Bilo sa strahom od Strašnog suda, bilo protiv Nečastivog s kojim se poigravao često praveći ga smešnim, on se svakako plašio smrti: „Osećao je da boluje od iste bolesti od koje je umro njegov otac – preplavio ga je strah od smrti“.¹⁶

Na samrti je povikao: „Lestvice, dajte brže lestvice“¹⁷. Ž. de Proajar je ovako shvatila te poslednje reči: „Čudan i neuhvatljiv čovek, obuzet lepotom i videvši samo ružnoću, genijalan pisac mučen Đavolom, Gogolj se kune da je ‘svoga neprijatelja učinio smešnim’, ali, po njegovom nagovoru spaljuje drugi deo Mrtvih duša i umire od iscrpljenosti preklinjući da mu se pruže lestvice. Koje? Đavolske ili anđeoske?“¹⁸ Gogoljev beg u hrišćanski misticismizam i presmrtno ludilo uzrokovani su strahom od paklenih sila i dijaboličnim karakterom. Kao da, poput svog junaka Home Bruta iz *Vija*, nije izdržao unutrašnju borbu sa demonskim silama.¹⁹

Gogoljev ogoljen junak

Za razliku od uopštenih, nediferenciranih, idiličnih, „papirnatih“ likova prve zbirke, slikanih u događaju (mi zapravo i ne znamo kako oni izgledaju, već šta rade), jasno se izdvajaju likovi *Mirgoroda* i *Arabeski* kojima Gogolj započinje „gomilu“ novih likova ruske književnosti, gomilu odbačenih, običnih, nesrećnih, malih, nevažnih, „poniženih i uvređenih“, „пошлых“.

Odbegli nos majora Kovaljova dobija sopstveni identitet i uzvikuje: „Ja sam svoj čovek.“ I to je ono što obeležava novog paradoksalnog junaka kojeg Gogolj uvodi u literaturu – on ne može poput nosa da kaže: Ja sam svoj čovek! Gogoljev junak nastaje iz čudesno intenzivnog osećaja petrogradske realnosti, iz Gogoljevog pronicljivog oka i inventivnog duha koji prodiru poput rendgen aparata do srži, biraju detalj i, prikazujući ga, dočaravaju suštinu stvari. Moglo bi se reći da Gogoljeva razvojna linija u građenju junaka ide od

¹⁴ Vladimir Nabokov, *Nikolaj Gogolj*, Zagreb, 1983, str. 77.

¹⁵ *Собрание сочинений XVI*, str. 300–301.

¹⁶ Izjavu jednog očevica navodi D. S. Mereškovski, u: *Gogolj i đavo*, Delo (Beograd), br. 8–9, 1985, str. 259.

¹⁷ *Isto*, str. 267.

¹⁸ Žaklin de Proajar, *Da li je Gogoljev đavo romantičan?*, Književna reč, br. 21, 1973, str. 18.

¹⁹ Močuljski navodi reči iz Gogoljeve predsmrtne molitve: „Oprosti, Gospode. Sveži ponovo sata-nu tajanstvenom silom nepojmljivog Krsta.“ *Gogoljev duhovni put*, str. 167.

prve, preko kasnijih zbirki, do *Mrtvih duša* u kojima će, iako statični, biti oslikani likovi i spoljašnjom i unutrašnjom karakterizacijom. *Starovremne spahije, Kako su se zavadili..., Nevski prospekt, Nos, Portret, Šinjel, Kočija* i *Zabeleške jednog ludaka* daće novog „junaka“ (junaka koji je to ponajmanje).

Gogolj već od prve knjige pripovedaka pa sve do *Mrtvih duša* počinje da govori i kroz imena svojih likova. Tako će junaku *Šinjela* Akakiju Akakijeviču Bašmačkinu dati ime i srednje ime koji se ponavljaju (o čemu će kasnije biti više reči) kao što i on prepisujući akta ponavlja iste reči, a prezime po predmetu (i to pri-zemnom, bašmaki – cipele). Junak *Nevskog prospekta* je Pirogov (pirog – vrsta kolača), Popriščin iz *Zabeležaka jednog ludaka* koji je „uznapredovao“ od zarezrača pera do kralja, nastao je od reči *поприще* (karijera) itd. U *Revizoru, Ženidbi* i *Mrtvim dušama* Gogolj će nastaviti sa „opredmečivanjem“ imena junaka: Korobočka (kutijica), Sobakevič (sobaka – pas), Pljuškin (*плыш* – pliš), Hlopov (hlop – bum, tras), Zemljanika (jagoda), Špekini (verovatno od špik – uhoda, špijun), Jajičnica (kajgana), Neuvažaj-korito (ne haj za korito), Korovij Kirpič (kravlja cigla), Propka (zapušač, čep), Doježžaj-ne-dojedeš, Nozdrjov, Surla, Antipator, Kopejkin, Petar Petrovič Petuh, Svistunov (Zdipinić), Hljestakov (*хлестнуть* – ošinuti, šibati, ošamariti), Trjapičkin (*тряпица* – krpa, dronjak), doktor Gibner (*гибнуть* – skapavati, crkavati, nestajati), Uhovertov²⁰ itd²¹.

Gogoljev junak je najčešće „pošljak“ („*пошлых*“ – običan, plitak, otrcan, banalan, trivijalan), čovek bez sadržaja, automatizovan; takvi su likovi iz *Starovremskih spahija*, dvoje staraca „neuobičajenog samotnog života u kome nijedna želja ne ide dalje od ograde oko malog dvorišta ili plota pored bašte“²² koji su zadovoljstvo življenja pretočili u ishranu; takvi i Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič, dokone komšije²³ čiji smisao življenja postaje beskonačan nerešivi spor; i Popriščin, službenik kojem je životni posao zarezivanje pera pretpostavljenima; i major Kovaljov u potrazi za svojim nosom; kao i najčuveniji „junak“ Gogoljevih pripovedaka Akakije Akakijevič Bašmačkin, „pošljak“ čiji je vrhunac karijere prepisivanje akata. On svoj život sumblimiše u novi šinjel čiji nestanak dovodi do fizičkog nestanka samog Akakija tako da se, kako kaže Nabokov: „...Negdje potkraj pripovijetke čini da je njegov duh najopipljiviji, najzbiljskiji dio njegova bića“.²⁴

Iz jednog drugog ugla gleda Boris Ehenbaum kada kaže da „nije tu u pitanju 'ništavnost' Akakija Akakijeviča niti propovedanje 'humanosti' prema nejakom bratu, već to da, pošto je izolovao čitavu sferu pripovetke od opšte realnosti, Gogolj može spajati nespojivo, preuveličati malo, skraćivati veliko – jednom reči poigravati se sa svim normama i zakonima realnog društvenog života. On tako i čini.“ Spornim se čini nastavak ovog komentara: „Unutrašnji svet Akakija Akakijeviča (ako dopuštate taj izraz) nije ništavan (tome su doprineli naši naivni i osećajni istoričari književnosti koje je Belinski hipnotisao), već zativoren, fantastičan, svoj vlastiti.“²⁵

²⁰ O ovome opširnije u: J. V. Man, *Realno i fantastično*, Treći program, br. 96–99, str. 252–257.

²¹ Ništavnost likova i ironičan odnos prema njima ogleda se i u samoironiji Gogoljevog pseudonima za jednu svoju priču – 0000.

²² N. V. Gogolj, *Mirgorod*, str. 7.

²³ „Šta samo nemam? Želeo bih da znam šta mi nedostaje.“ *Isto*, str. 173.

²⁴ V. Nabokov, *nav. delo*, str. 145.

²⁵ Boris Ehenbaum, *Kako je napravljen Gogoljev Šinjel*, Letopis Matice srpske, 1967, str. 260.

Izvođenjem na scenu i dovođenjem do ekstrema plitkih ljudi i apсурdnih situacija, Gogolj kontrastiranjem realnog i apсурdnog postiže još jači efekat od očekivanog, čitalac ostaje zadivljen i zapanjen realističnošću irealnog, po čemu je blizak Kafki. „Istinski efekat se nalazi u oštroj suprotnosti, lepota nije nikada tako upadljiva i reljefna kao u kontrastu“, kaže Gogolj.²⁶

Nekoliko autora²⁷ ustvrdilo je da Gogolj nema pozitivnog junaka. I zaista, kada bolje pogledamo likove iz Gogoljevih pripovedaka, pre ćemo ih nazvati običnim i u moralnom smislu „neutralnim“, svi bi komotno mogli da se smeste u petu grupu po N. Fraju jer su „ispod naših intelektualnih i uopće duhovnih sposobnosti“²⁸ (izuzimajući, naravno, likove Tarasa, Ostapa i Andreja iz *Tarasa Buljbe* koji su sasvim specifični, kao i ova „istorijska“ pripovetka nabijena romantičarskim nacionalizmom), dok su likovi *Revizora* i prvog dela *Mrtvih duša* svi do jednog negativni.²⁹

Među prvima Gogolj oseća zasićenost pozitivnim junacima i o tome govori u čuvenom citatu iz *Mrtvih duša*: „Zato što je već vreme, najzad, da se dozvoli pozitivnoj ličnosti da predahne; zato što smo pretvorili u tegleće kljuse pozitivnog čoveka i što nema pisca koji nije jahao na njemu, terajući ga i bičem i svačim što mu padne pod ruku; zato što su izmučili pozitivnu ličnost do te mere da sada na njoj nema ni senke od vrline, nego su ostale samo kost i koža umesto tela; zato što licemerno dozivaju pozitivnu ličnost; zato što ne poštuju tu pozitivnu ličnost. Ne, vreme je najzad da se upregne i podlac. Dakle, prežemo podlaca!“³⁰ a zatim i u *Razlazu posle pozorišta*: „Zar pozitivno i negativno ne mogu poslužiti istom cilju, zar komedija i tragedija ne mogu da izraze tu istu uzvišenu misao? Zar lik podlog čoveka ne ocrtava već i lik poštenog čoveka?“

I pored čuvanja od zamki biografizma i psihologizma nameće se problem odnosa između Gogoljeve ličnosti i njegovih likova. Koliko je lako pronaći pohvale Gogolju piscu, toliko je teško (možda i nemoguće) pronaći pohvale Gogolju čoveku.³¹ Pročit ćemo i da je bio rđav đak, nadevao ružne nadimke deci, pravio obesne šale, da je često u pismima opširno lagao svoju majku, držao loša predavanja na univerzitetu, da je „turoban i nepoverljiv“³², mračan i mističan, a on sam u pismima kaže: „...U mome ophođenju s ljudima svega je bilo mnogo neprijatno-odbijajućega.“³³ U školi drugovi su izbegavali da se rukuju s njim, pa čak i da iz biblioteke pozajme knjige koje je koristio! Aleksandar Blok beleži: „Teško da je susret s Gogoljem mogao da bude prijatan, prijateljski susret: u njemu se lako mogao osetiti stari protivnik; njegova duša se ogledala u drugoj duši mutnim očima starog sveta; otuđiti se od njega bilo je lako“³⁴. A Mereškovski navodi komentare Gogoljevih bliskih poznanika: „Pogodin s prijateljskom iskrenošću naziva Gogolja ‘najodvratnijim

²⁶ *Собрание сочинений VI*, str. 48–49.

²⁷ R. Šovari, R. Zogović.

²⁸ *Rečnik književnih termina*, Beograd, 1986, str. 304.

²⁹ Isključujući, naravno, lik kneza iz drugog dela poluspaljenih *Mrtvih duša*.

³⁰ N. Gogolj, *Mrtve duše*, Beograd, 1987, str. 182.

³¹ Na ukrajinskom Gogoljevo prezime se izgovara otprilike kao: Hohol.

³² Aleksandar Blok u: Nikolaj Vasiljevič Gogolj, *Šinjel i druge pripovetke*, Sarajevo, 1983, str. 245.

³³ *Собрание сочинений VIII*, str. 217.

³⁴ A. Blok, *nav. delo*, str. 245.

bićem'. – 'U njemu je uopšte bilo nečeg odbijajućeg', – primećuje Aksakov. – Ne znam, – zaključuje s tim u vezi – da li je neko voleo Gogolja isključivo kao čoveka. Mislim da nije, pa to je i nemoguće. Ševirjov, takođe stari prijatelj, donekle i učenik, vidi u njemu 'duševnu aljkavost koja potiče od neograničene sujete'³⁵. Teške je i direktne optužbe poslao Gogolju i Pletnjov pitajući: „A ko si, zapravo, ti?“ i odgovarajući „pritajeno, egoističko, nepoverljivo, nadmeno biće koje je u stanju da sve žrtvuje za slavu“.³⁶

Čudna je, u najmanju ruku, podudarnost između crta ovog ukrajinskog usamljenika i crta njegovih junaka o kojoj sam Gogolj na više mesta piše: „Moji se junaci još nisu potpuno odvojili od mene samoga, zato nisu dobili pravu samostalnost“, i dalje kad kaže da ih je „...darivao pored njihovih ličnih gadosti i svojom prljavštinom“.^{37 38}

Kritičari 19. veka, Bjelinski, Černiševski, i iz vremena našeg i sovjetskog socrealizma, Zaharov, Minderović i drugi skloni su da, u skladu sa funkcionalističkim i utilitarističkim shvatanjem književnosti, tumače i Gogoljev odnos prema junacima kao blagonaklon, brižan, sapatnički. Osim u pripovetkama *Taras Buljba* i, donekle, *Starovremenske spahije* (priči o propadanju i propadljivosti), teško je na ovakav način prići problemu, čak bi se pre moglo govoriti o ironiji, blagom preziru prema junacima, kao što su, pre svega, Kovaljov, Popriščin, Čartkov, Ivan Ivanovič, Ivan Nikiforovič, Akakije Akakijevič, o gogoljevskoj ironiji i preziru prema „pošlosti“.

Gogoljev junak iz poznijih pripovedaka najčešće je ne samo ogoljen duhom već i ogoljen dat. To je više karikatura, „skamenjena poza“, skica za lik, nego lik.³⁹ Gogolj kao da se ne trudi u opisu likova i time ide protiv poetike realizma gde ga mnogi svrstavaju a koja insistira na spoljašnjoj i unutrašnjoj karakterizaciji, na dominaciji lika nad radnjom. (Čak i pri realističkom predstavljanju Akakija Akakijeviča u *Šinjelu* – spoljna karakterizacija, tipičan ambijent, individualizovan govor – Gogolj iskače iz realističkog postupka kad, na primer, kaže da je bio „boje u licu takozvane hemoroidne“.)

Šovari dobro primećuje sredstvo kojim Gogolj dočarava nesuvislost, ispraznost, nemogućnost svojih junaka i to naziva „fantastikom koještarije“: „Plitkost misli (junaka) neizbežno popraćuje 'toptanjem u mjestu', tj. 'tesanjem' jednog te istog; nedostatak ideja i umna nerazvijenost povlači za sobom i nesposobnost izražavanja, kojoj je posljedica skućena copia verborum i mucanje. To Gogolj kod svojih junaka izražava bespomoćnim ponavljanjem, gomilanjem rečenica bez subjekta i predikata, ili pak rečenica, koje su po smislu sasvim suvišne, pa natrunjivanjem rečima, koje ništa ne znače kao što su 'ovaj', 'onaj', 'kako da kažem' i sl.“⁴⁰ Akakije Akakijevič je najzahvalniji za proučavanje ovakvih detalja sa besmislicama, uzrečicama kao 'to jest', 'svakako', 'razume se', 'dakako'... pa na jednom mestu sam Gogolj razobličava sopstveni postupak: „Evo me malo k tebi, Petroviču, ovaj...

³⁵ Dmitrij S. Mereškovski, *Gogolj, stvaralaštvo, život, religija*, Savremenik, br. 6, 1984, str. 561.

³⁶ K. Močuljski, *Gogoljev duhovni put*, str. 108.

³⁷ Mila Stojnić, *N. V. Gogolj*, Izraz, br. 10, 1959, str. 290.

³⁸ Gadost i prljavština odnose se prvenstveno na likove iz *Revizora* i *Mrtvih duša*.

³⁹ „Neobično je što se ni u jednom Gogoljevom delu ne razvija čovekov karakter, strast i ostalo; kod njega prepoznamo samo portrete, čoveka in statu, nepokretnog, nepromenljivog, niti raste, niti se smanjuje“ kaže Vasilij Rozanov u tekstu *O Gogolju*, Savremenik, 1984, str. 391.

⁴⁰ Roman Šovari, *Gogoljev stil*, Republika, br. 10, 1950, str. 705.

– Treba znati da se Akakije Akakijevič u govoru služi predlozima, uzrečicama i nekim rečicama koje nisu značile ama baš ništa. Ako mu je nešto bilo sasvim teško izraziti, imao je običaj da nikako ne završi rečenicu, tako da bi vrlo često počeo da govori: 'To je istina, potpuno, ovaj...' i dalje ni reči, sam bi zaboravio, i mislio da je već sve kazao.⁴¹ Po silnim poštapalicama i veznicama tipa *ali, međutim, uostalom, to jest, doduše...* na Gogolja podseća Kafka i njegovo destabilisanje i relativisanje stvarnosti.

Besomučnim ponavljanjem reči i radnje Gogolj do apsurdna dovodi i likove i fabulu kao, na primer, u dramskoj sceni beskrajnog oslovljavanja Ivana Ivanoviča i Demjana Demjanoviča iz *Priče o tome kako su se zavadili...*:

„– Čime bih vas mogao počastiti, Ivane Ivanoviču? – upita on. – Je li po volji šolja čaja?

– Ne, veoma blagodariam, – reče Ivan Ivanovič, pa se pokloni i sede.

– Molim vas, jednu šolju! – ponovi sudija.

– Ne, blagodariam. Sasvim sam zadovoljan gostoprimstvom! – odgovori Ivan Ivanovič, pa se pokloni i sede.

– Šoljicu?

– Kad već mora biti, hajde jednu šoljicu! – reče Ivan Ivanovič i pruži ruku prema poslužavniku.

Gospode bože! koliko finoće može biti u čoveku! Ne da se iskazati kako prijatan utisak ostavlja takvo ponašanje.

– Možda biste još jednu šoljicu?

– Najlepše zahvaljujem! – odgovori Ivan Ivanovič stavljajući na poslužavnik izvrnutu šoljicu i klanjajući se.

– Izvolite, Ivane Ivanoviču!

– Ne mogu. Najlepše zahvaljujem. – Pri tom se Ivan Ivanovič pokloni i sede.

– Ivane Ivanoviču! učinite za ljubav, jednu šoljicu!

– Ne, ne, toplo zahvaljujem na gostoprimstvu. Kad to reče, Ivan Ivanovič pruži ruku i uze šolju s poslužavnika. O, bože! ima li na svetu dostojanstvenija čoveka!⁴²

nastaviće se...

⁴¹ N. V. Gogolj, *Izabrane pripovetke*, Beograd, 1964, str. 260.

⁴² Isto, str. 160.